

T. A. TARASZENKO

**N. F. FJODOROV OROSZ FILOZÓFUS ESZMÉI
MINT ELŐFELTÉTELEK A SZELLEMI KULTÚRA
NÉHÁNY FEJLŐDÉSI SAJÁTOSSÁGÁNAK MEGÉRTÉSÉHEZ**

A humanizáció egyike a mai társadalmi tudatban leginkább elterjedt fogalmaknak. Középpontjában a külső globális problémák megoldásának fő iránya áll. A tudomány humanizációja, a gondolkodás humanizációja, a tudományos-technikai haladás és a politikai viszonyok humanizációja — e követelmények alapját azok az etikai elvek alkotják, amelyek az emberek egymás közötti, valamint az emberiségnek a természethez való harmonikus kapcsolatát hivatottak biztosítani. A természet és a társadalom koevolúciója¹, az értelem és a humanitás koadaptációja; az általános-emberi értékek prioritása — új célkitűzések a társadalmi tudatban. Ezek között található nem csupán a bioszféra emberi szükségletekhez való formálása, hanem eme szükségletek jellegének meghatározott átalakítása is. N. Mojszejev joggal jegyzi meg, hogy a humánus kultúra azon lehetőségrendszer egyik legfontosabb eleme, amely a *homo sapiens* populációt a változó létfeltételekhez történő adaptációra készíti (2, 199). S közöttük igen lényeges az emberi szükségletek felemelkedésének, átszellemesítésének lehetősége. Ebben, de jóval szélesebb síkon megfigyelhető, hogy néhány mai gondolkodó megkísérli a társadalmi tudatot átfordítani az antropocentrikus állásponttól a sokdimenziós tevékenység kozmikus felfogására (lásd pl. 3).

Láthatóan egyet kell érteni azokkal a szerzőkkel, akik úgy vélik, hogy ma, a 20. század végén kialakul „a világgal való összeczártság, a világgal való kapcsolat állandó telítettsége és a kapcsolat általi kielégültség” megértésének ideológiája (4, 36). Nyomon követve a humanista világnézet alakulását a 20. században, kiemelkedik O. Leopold amerikai ökológus „természetetikája”, A. Schweitzer tanítása „az élethez való áhítatos viszonyulás”-ról, K. E. Ciolkovszkij „kozmosz etikája” és V. I. Vernadzskij „nooszférára” vonatkozó koncepciója.

Teljes joggal ide kívánczik N. F. Fjodorov (1828—1903) orosz filozófus néhány tételének elemzése is, ahol hasonló tendenciák találhatók. Természetesen, maximálisan törekszünk támaszkodni magának a gondolkodónak a szövegforrásaira, noha ezek autentikusságáról nem nagyon lehet beszélni². Emellett az interpretáció mindig hordozhat szubjektív jelleget, bár maximálisan törekedtünk közel jutni a forráshoz, megőrizve a szerző szemléletét és íranta való tiszteletünket.

N. F. Fjodorovról az utóbbi években nem keveset írtak. Tevékenységének megértése azonban igen eltérő érzelmi töltésű: a lelkesedéstől (Sz. G. Szemjonova, aki

¹ A „koevolúció” terminus az emberi társadalom olyan irányított fejlődését jelöli, amely nemcsak nem sérti a bioszféra, hanem elősegíti további fejlődését és az emberi nem haladásának biztosítását (1, 39).

² Mint ismeretes, a szerző életében műveit nem publikálták, csak megrongálódott feljegyzéseket hagyott hátra, melyeket tanítványai — V. Kozsevnyikov és N. Peterson — gyűjtöttek össze és adták ki. „A közös ügy filozófiája” c. műve kétszer jelent meg: az I. kötet 1906-ban Vernijben, a II. kötet 1913-ban Moszkvában; 1928—30 között — N. Fjodorov születésének 100. évfordulójára — újra kiadták ezeket a munkákat Harbinban.

előszót írt Fjodorov filozófiai munkáinak 1982-es újbóli kiadásához, V. Szevasztyánov úrhajós, V. Lvov író) a nyíltan ridegig. Éppen ilyen hangnemben íródott Sz. Mikulinszkijnak, a SZUTA levelező tagjának recenziója a sokat sejtető cím alatt: „Így kell-e viszonyulni az örökséghez?”. Hangsúlyozva, hogy szükséges tanulmányozni a filozófiai gondolat „különböző útjait”, a recenzens leszögezi: „Emellett nem lehet összekeverni fő útjait a távoli és sötét mellékutakon való tévelygésekkel és a zsákutcába kerüléssel, mégha ezt a legszebb és legmagasztosabb szavak kísérik is a jóságról, a humanizmusról és az igazságról” (5, 152). Úgy véljük, hogy Fjodorov filozófiai nézeteinek — melyek között érdekes „kozmosz” eszmék is találhatók — ilyen minősítése rendkívül egyoldalú.

A Fjodorovi örökség jelentőségének értékelési spektruma (a múltban is, és napjainkban is), valóban igen széles, de valamennyi kutató, úgy tűnik, egyben egyetért: kiemelik koncepciójának ellentmondásosságát és főként világlátásának eredetiségét. „A filozófia története a Szovjetunióban” kötetben, abban a fejezetben, ahol a 20. század eleji orosz idealizmust jellemzik és ahol hangsúlyozzák V. Szolovjev iskolájának szerepét, szóról szóra ez olvasható: ennek az iskolának a „keretei közül kikerült néhány istenkereső, valamint a magányos N. Fjodorov, akiket nem lehet teljesen e korszak egyetlen hagyományos idealista filozófiai rendszerébe sem besorolni” (6, 52).

N. Fjodorov eszméit, véleményünk szerint, legobjektívebben a „Filozófiai Enciklopédikus Szótár”-ban (Moszkva, 1983), valamint V. P. Pazilovának a „Filozofszkije nauki”-ban megjelent cikkében kísérik meg értékelni. A cikk szerzője egy sor tételt említ, amelyek magyarázzák N. Fjodorov alkotása iránti mai érdeklődést. Így, például, megemlíti, hogy Fjodorov rendszere különleges eset, amelyben a humanista; de lényegüket tekintve nem vallásos eszmék vallásos formában jelennek meg. S még egy: bár Fjodorov tanítása egészében idealista, mégis benne „az anyagi és megismerhető világhoz való jó adag ösztönösen materialista viszonyulás” koncentrálódik (7, 94). Azonban a V. Pazilova által írt monográfiában, nem sokkal később, egészen más értékelés található. Itt a szerző N. Fjodorov egyetlen gondolatába kapaszkodik bele, amely valóban áthatja egész filozofálását, nevezetesen az „ősök feltámasztása”-nak eszméjébe; a monográfia címe („N. F. Fjodorov vallásfilozófiai tanításának kritikai elemzése”) önmagáért beszél, itt már tendenciózusság van (8).

Az atyák feltámasztásának eszméje N. Fjodorov filozófiájának „legáttetszőbb” rétege. E témára vonatkozó megfontolásai sokak; főként teológusok figyelmét vonták magukra, minthogy ezek nyilvánvalóan a dogmatikus istenhitből fakadnak. A magasztalt teológusok egyike, G. Florovszkij ezt a tanítást materialista jellegű „humanista aktivizmus”-nak nevezte. N. Fjodorov ezen eszméjét némely író és művész is (pl. A. Platonov) felhasználta.

N. Fjodorov ezen „áttetsző” nézetének közvetlen értelmezésére létezik néhány magyarázat, többek közt pszichológiai is, amely a filozófus életének sajátosságaihoz kötődik.

Azonban nem kizárt, hogy találhatók N. Fjodorov ezen tételének interpretálására más megközelítések is. Az ilyen megfontolások mögött az „atyák feltámasztására” vonatkozó közvetlen remény mellett olyan fogalmak is meghúzódnak, mint az „apák kultusza”, felhívás a múlt (a volt) tradícióinak, a folytonosságnak a megőrzésére, e volt élő szellemének megóvására. Az egyetemes feltámasztás általános-emberi feladata, N. Fjodorov szavai szerint, elősegíti a lélek, a rokoni érzés felébresztését. Az emberek egyesülése ezen misszió teljesítésére pedig elvezet „a testvérteremtéshez; a lélekteremtéshez, az életrekeltéshez” (N. Fjodorov kifejezései). N. Fjodorov eközben szembeállítja a történelmet (hiszen ez szintén sajátos feltámasztáshoz

kötődik) mint a rokoni érzések felébresztéséről szóló tudományt (a szerző pontosítása: ha ezt a tudományt az élet jelentőségének feltárásaként; s nem események osztályozásaként fogjuk fel) a szociológiával, mint a lélektelen társadalomról szóló tudomány-nyal. Az atyák feltámasztásával kapcsolatos vallási megfontolások a szerzőnél szorosán összefonódnak a „történelem értelméről” szóló pesszimista következtetésekkel, amelyekben világi motívumok vannak túlsúlyban. „A történelem mint tény egymás és önmagunk kölcsönös kiirtása, rablás vagy fosztogatás az egész külső természet (azaz a Föld) kizsákmányolásán és kihasználásán keresztül” — írja N. Fjodorov (9, 202). Fjodorov filozófiai szövegeinek interpretálási kísérlete hajlik arra a következtetésre, hogy megfontolásaiban — legalábbis néhány — egymással legszorosabban összefüggő réteg található.

Ezek egyike a vallástörténeti réteg, ahol a különböző vallási tanítások evolúcióját, a kereszténységnek más világvallásokhoz való kapcsolatát vizsgálja, a Szentírás könyveit értelmezi. Ehhez közel áll a második, a filozófiai-teológiai réteg. Itt a hagyományos teológiai, krisztológiai és antropológiai problémákkal kapcsolatos fogalmak egész sorát elemzi: sajátosan értelmezi a „hármasság belső életét”, a Szentháromság tanát stb.

Valószínűleg ez filozófiájának „legsötétebb” része, mindenesetre a teológusok körében nem kevés nézeteltérést és a szerzőnek címzett szemrehányást váltott ki. Lehetséges, hogy itt valamiféle szimbolikus szövegről van szó, rejtve vibrál a gondolat, hogy a szerző az ősapa Pamíron levő sírjáról beszélve, földönkívüli civilizációt tart szeme előtt (de ez már a mai, ún. tudományos fantasztyikumra tartozik...)

A következő réteg — a vélt és a valódi emberi haladásról, a tudományos ismeretek jelenlegi és jövőendő fejlődéséről, a Föld unikalitásáról szóló szociológiai, etikai, sőt ökológiai megfontolásai. Megemlítjük egyik kijelentését: „Mellesleg a Föld a világ egyetlen megmentője, s a világok milliói a természetnek csupán sikertelen próbálkozásai” (9, 301). Mi ez — a szerző vallásos kísérlete, avagy furcsa materialisztikus „megvilágosodása”, amely csodálatos rokonságot mutat némely mai fizikus elképzeléseivel?

Ide tartoznak a vak (öszönös) természeti erők ésszerű szabályozásának szükségességéről, a népek ilyen alapon történő egyesüléséről, a természet éléskamrájából elvettek visszaállításának szükségességéről szóló elgondolásai. N. Fjodorov filozófiájának éppen ez a rétege kell hogy érdeklődést váltson ki napjainkban. Helyesebben, nincs jogunk ignorálni az ilyenfajta kereséseket, mint a fjodorovi, ha objektívek akarunk lenni a gondolkodás történetének megértésében. A filozófia története azonban kétségtelenül ellentmondásos, s ez rendkívüli módon kifejeződik N. Fjodorov kereséseiben és tévelygéseiben. Ezek között azonban humanisztikus tartalmú, érdekes részletek találhatók.

Az ősök feltámasztása és a természet szabályozása — ez az a két alapvető vonal, amely annyira összefonódik, hogy gyakorta lehetetlen szétválasztani őket. Ezek összefüggő eszmék, s ez Fjodorov filozófiájának objektív sajátossága. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy megengedhető a második eszme (a természet szabályozása) lebecsülése az első (a feltámasztás) kiemelése kedvéért. Ezért megpróbálunk elvonatkoztatni a feltámasztás rögeszméjétől és a szerző azon perspektivikus eszméihez fordulunk, amelyek, ismételjük, nem veszíthetik el aktualitásukat.

Az ember és a természet, hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz? Ez a probléma Fjodorov figyelmét e kölcsönös viszony optimalizációjának lehetőségével vonta magára. A filozófus következetesen végigvitte azt a gondolatot, hogy a természet vak erő, amely magában hordozza az éhséget, a fekélyt és a halált. A létfenntartási eszközök ember általi kimerítésének és a Föld lakossága növekedésének mértékében, szögezi le

a filozófus, ez a — titkos és nyílt — ellenség egyre inkább felismerhető, s az embernek erőteljesen, sőt szakadatlanul harcolnia kell ezzel az ellenséges és halált hozó erővel (9, 522). Sőt mi több, folytatja a szerző gondolatmenetét, a természet az emberiség időleges ellensége. „Ez az erő vak, amíg mi értelmetlenek vagyunk, amíg nem alkotjuk értelmét” (9, 521). Így, az ember feladata az, hogy tudatot és akaratot vigyen (az ez ideig) vak természeti erőkbe. Ez N. Fjodorov filozófiai rendszerének fő váza; ez általánosan ismert. Sokkal kevesebb figyelmet fordítanak azonban a fjodorovi örökség értelmezői az emberek és a természet közötti jelenlegi ellentmondás okaira vonatkozó elgondolásaira. S itt váratlan és eredeti fjodorovi megállapítások lepnek meg bennünket. Miért is ellenségesek a természeti erők? Nem mindig volt így — jegyzi meg N. Fjodorov. Az ember arra volt rendeltetve (természetesen az isteni elrendelés által), hogy létrejöttétől kezdve szervesen illeszkedjen bármilyen természeti környezethez. Ez azonban nem következett be, mivel az első emberek bűnbeesése következtében „a világ természetté fajult”. E „sötét” helyzet fjodorovi magyarázatának az az értelme, hogy az ember mai külső arculata, a természetben folytatott élettevékenységének jelenlegi módja patológikus. Az ember elszakíthatatlanul kapcsolódik a természet szerves birodalmához, nélküle nem tud létezni, mint ahogyan saját teste nélkül sem létezhet. A természet, lényegében, ennek a testnek a folytatása. „A szerves világ, ami az ember szerve kellene hogy legyen, sajátos önálló birodalommá alakult át; a szerves világ — sajátos lényekké vált szerszámok” (9, 439) — magyarázza Fjodorov. S ez a természeti világ, amely az ember biológiai lényegének folytatása, az emberrel szemben ellenségesé vált. „Az ember adót szed ettől a birodalomtól, amely nélkül élni sem tud, de nem birtokolja azt; az ember kirabolja a birodalom néhány területét” (9, 440). Perspektívában — a természet szabályozásának eredményeként — az ember megszerzi létezésének igazi módját — a „teljes szervességet”. Mít jelent ez konkrétan? Biológiai szempontból az ember természettel való valóságos egységének a prognózisát, amikor az emberi organizmus közvetlenül létezhet bármely természeti közegben. Szociális szempontból: a szerző véleménye szerint csak a „teljesen szerves lények képesek megalkotni az egyenlő személyek legmélyebb, oszthatatlan egyesülését”, „a halhatatlan személyiségek együttlétezését egymásutániságuk helyett”. S végül, a kozmikus aspektus: a „teljes szervesség” hiánya, ahogyan a szerző megjegyzi, megakadályozza a (kozmosz) anyag „metamorfózisának” megértését és a más világokkal való érintkezést.

Az ilyen „teljes szervesség” megszerzése, folytatja a szerző, lehetővé teszi az értelmes emberi lényeknek egységük, „egészvilágiságuk”, „mindenüttlétezésük” érzékelését (9, 438). S a kozmikus jelleg még egy megerősítése: „az emberi tevékenységnek nem kell a Föld bolygó határai közé korlátozódnia” (9, 360).

Milyen visszhangot váltottak ki N. Fjodorov ezen „utópikus álmai”? Joggal feltételezhető eszméinek hatása K. E. Ciolkovszkij gondolataira az emberiség új (a fotoszintézishez hasonló) táplálkozási módjának lehetőségéről, a napközeli éterterben lebegő értelmes növényre való átalakulásáról. Itt az emberi organizmusnak a környezettől való maximális autonómiájáról, táplálkozásának új alapjairól van szó. A táplálkozás problémáját elődje, N. Fjodorov közvetlenül belefoglalta az emberi szervek alkotó továbbfejlesztésének általános feladatába. Letérve erről az útról, az ember egyfelől elősegítette a Föld erősen izolált bolygóvá való átalakulását; másfelől saját alkotó fejlődése helyett erőfeszítését a táplálkozásra, mi több, minden élő felfalására összpontosította (9, 423).

A későbbiekben az ember környezettől való autonómiájának eszméje V. I. Vernadszkij munkáiban terjedt el, aki erre az „autotrófia” (a természettől való viszonylagos vagy abszolút függetlenség) terminust használta. „Az új autotróf lény

ial akítása megadja számára az ez ideig hiányzó lehetőséget az évszázados lelki törekvések felhasználására; valójában megnyitja előtte a jobb élet útjait” — jegyezte meg V. I. Vernadszkij századunk 30-as éveiben (10, 57).

N. Fjodorov „értelmetlen”, súlyos misztikus-vallásos keretek közé zárt eszméi váratlan visszhangra (netán folytatásra?) leltek a világon ma legnépszerűbb szovjet természetkutatónál.

Az emberiség autotróf fejlődési lehetőségeiről szóló jóslások nemcsak filozófiai vagy tudományos-technikai jellegűek, hanem mindenekelőtt erkölcsi vonatkozásokat érintenek, minthogy megváltoztatják az emberiség biokémiai felépülésének egész életciklusát. Ennek elő kell segítenie a humanitás, valamint az egész élő iránti együttérzés magasztos elveinek megerősödését. Ismeretes, hogy napjainkban bővülnek azok a kutatások, amelyek a szokásos növény-állat-ember körforgás nélküli táplálék szintetizálására irányulnak, s amelyek már bizonyos eredményeket hoztak.¹ Ily módon az N. Fjodorov utópiáiban felvillantott autotrófia eszméje nem is annyira valóságtól elvonatkoztatott, mint amennyire első pillanatra tűnik.

Térjünk azonban vissza N. Fjodorovnak az ember természettel való kölcsönhatásáról szóló általános nézeteire. Idézzük egyik kijelentését: „A világ nem megtekintésre van adva, nem világszemlélet, hanem az ember célja. Az ember mindig lehetségesnek tartotta a világra való ráhatást, kívánságainak megfelelő átalakítását” (9, 427). Milyen szövegkörnyezetben fogalmazódik meg a szerző ezen gondolata, melyet teljesen logikus az emberiséget aktív átalakító tevékenységre szólító felhívásként értelmezni? Első kontextusként — s ez az adott filozófus számára teljesen törvényszerű — továbbra is fennmarad az aktív tevékenységre szólító felhívás az „atyák” feltámasztására; valamennyi megelőző nemzedék (egyedenkénti és „paradigmánkénti”) fizikai újjáélesztésére. N. Fjodorov hisz a természettudomány sikerében ezen az úton. Sőt mi több, még arról is gondolkodik, hogy a Föld szűk lesz a feltámasztott nemzedékek számára. Az emberiség számára a kiút: meghagyni ezt a bolygót az „atyáknak”, maga pedig elmegy más világokba, „az éterter úszójává” válik.

A második kontextus a filozófus elméleti megfontolásai a korábbi és a kortárs tudományos ismeretek korlátozott voltáról. Különleges reményeket fűzve a tudományhoz a világ átalakítása terén, N. Fjodorov bánkodik amiatt, hogy a (tudományos és filozófiai) gondolat elvált a cselekvéstől. F. Baconre utalva, aki az „Új Atlantisz”-ban a tudományt csupán az elszigetelt laboratóriumokban dolgozó „bölcsek” kincsévé tette, szemrehányást tesz az angol gondolkodónak azért, hogy ő alapozta meg először a tudomány „kereskedő-ipari osztály” általi elnyomását. A gondolat és a tett elválasztásának problémája — az emberiség természetben való átalakító cselekedeteinek lehetőségeiről szóló általánosabb elgondolásaira hatva — N. Fjodorovnál különböző értékelést nyer. Így elgondolásainak egy része szociális síkon kapcsolódik ezen elválasztás eredményeihez. A filozófus azokról az időkről álmodzik, amikor a tudásban „mindenki” részesedni fog. Enélkül a szegénység kiküszöbölése a társadalom életéből, amit a szocialista tanok kilátásba helyeznek (az igazság kedvéért hangsúlyozzuk, hogy ezekhez a filozófus — nem hatolva be a dolog lényegébe — nagyon szkeptikusan viszonyult), nem vezet a kívánt eredményre. „Amíg a tudásban nem fog részesülni mindenki, addig a tiszta tudomány részvétlen marad a harc, a pusztítás iránt; s az alkalmazott nem szűnik meg segíteni a pusztítást, segíteni — közvetlenül a pusztítás eszközeinek feltalálása révén, s közvetetten, megnyerő külsőt adva a dolgoknak, az emberek környezetébe gyűlölködést hozó fogyasztási eszkö-

¹ Lásd erről: 11.

zők révén” (9, 61). A tudomány fogyasztásra irányultsága különösen gyűlöletes a filozófus szemében; ez az első pillanatban kevésbé nyilvánvaló, mint a militarista irányultság, de ettől még nem kevésbé veszélyes. N. Fjodorov fogyasztásellenes motívumai nagyon érzékelhetőek, sok témáját áthatják. Az emberi történelem mozgását értékelve, megjegyzi, hogy az emberek „zsákutcába jutott civilizációt” alkottak. Az ember a maga útján megtett minden rosszat, amit csak megtehetett „mind a természet tekintetében (kimerítés, pusztítás, rablógazdálkodás), mind egymás tekintetében (a pusztító fegyverek, s általában a kölcsönös megsemmisítés eszközeinek feltalálása)” (9, 56). Hangsúlyozza, hogy még a közlekedési utak is, amelyekkel ma annyira büszkélkedik az ember, csak „a stratégiát és a kereskedelmet; a háborút és az üzérkedést” szolgálják. Az „üzérkedés” (N. Fjodorov ezen a kapitalista gazdaságot érti) fogyasztói lényege mindenekelőtt a természethez mint éléskamrához való rabló viszony, ahonnan „még lehet szerezni az élet kényelmeinek és a gyönyöröknek eszközeit, és el lehet pazarolni az évszázadok során benne felhalmozódott gazdagságot” (9, 55). Az ember — pragmatikus törekvéseiben — szembekerül a természettel (s ebben nem kis mértékben a tudomány a bűnös); mint tehetetlen dologgal, mellyel az ember ésszerűtlenül és kegyetlenül gazdálkodik. Ha az előzőekben Fjodorovnak a természet emberrel szembeni ellenségességéről szóló álláspontját vizsgáltuk, most az emberről mint a természet pusztító erejéről van szó. N. Fjodorov véleménye szerint dologi, fogyasztói ideálok diadalmaskodnak — az ember lelki és erkölcsi fejlődése ellenében. Ezek nem lehetnek „közügyek” az emberek egyesülése, „idegenségük” elhárítása, erkölcsi érzékük tökéletesítése céljára. A 19. század 90-es éveiben N. Fjodorov azt állítja, hogy a haladás feláldozza a lelket az érzéki élvezet tárgyainak növelése kedvéért, nem a szükségletek, hanem a pompa tárgyainak növelése kedvéért (9, 85).

N. Fjodorov igyekezve megvilágítani a civilizáció „zsákutcába jutásának” okait, ezt a folyamatot az emberek második „bűnbeesésével” kapcsolja egybe. A különböző környezetben való élés iránti érdek elvesztése (az első „bűnbeesés”) után az emberek még egyszer letértek a valódi útról: elhagyták a földművelést, és az ipari (jogi-közgazdasági) társadalmi berendezésre tértek át. Ebből „a két elhajlásból természetes módon következik az elkeseredett harc, amelyet törvényesként, sőt erkölcsös-ként ismernek el, azaz megengedik az egymásnak ártást csupán a jogi szabályok megtartásával” (9, 301—302). Aligha tehető szemrehányás Fjodorovnak a marxizmus iránti hajlama miatt, amint ezt annak idején N. Bergyajev tette, de a kapitalista társadalmon belüli elkeseredett konkurencia és az elidegenedés („idegenség”) bírálata becsületére válik.

Az emberiségnek a „jogi-közgazdasági” társadalomra való áttérését más negatív változások is követték, például kialakul az emberek áruként való értékelése. Elterjedt a „kereskedelmi fertőzés”, amikor is az emberek megszűnnek emberek lenni: eladják képességeiket, tehetségüket — dolognak tekintik egymást. Ebben a szenvedélyes kapitalizmusellenes beszédben különleges figyelmet érdemelnek a következő szavak: „... a társadalmat egyre jobban és jobban áthatják a jeges, jogi viszonyok, a minden dologhoz való hivatalnoki, csinovnyiki viszonyulás” (9, 432). A filozófus előrelátja e társadalom jövőjét, amikor a lélektelen mechanizmusok olyan „tökéletességet” érnek el, amelyben már észre sem lesz szüksége, nem is beszélve az érzésről vagy a lélekről. „Az erkölcsöst a jogival, a gazdasággal és a mechanikus-sal váltják fel...” (9, 432).

A kereskedelmi-ipari „hűhó”, a szerző véleménye szerint, a társadalmi és az egyéni érdek éles antinómiáját váltja ki. Ha a földművelés, pontosít a szerző, az emberek közös érdekét (és egyesülését) tételezi fel; az ipar kizárólagosan egoista érde-

ketek alakít ki. A tevékenység két típusát a filozófus az „élő” és a „holt” dolgok összevetésének síkján jellemzi. A manufakturális ipar, Fjodorov szerint, az élő holtba való átfordítása: ez csupán a „rothadékot” növeli, pusztán a fogyasztók számát sokszorozza meg, nem növelve eközben az élelmiszerkészleteket. A földművelés viszont „a rothadó dolgokat élő, egészséges testté alakítja” (9, 416). A filozófus itt urbanizációellenes gondolatokat fejt ki, amelyek a fogyasztás hasonló problémáival keverednek. Értelmezésében a város gigantikus fogyasztó, amire csupán a már megszerzett avak elosztása a jellemző. „A város ignorálja az ember természetétől való függőségét, közönyös a jó termés és a rossz termés iránt...” (9, 352); a városi civilizáció, ami csak a nagy hasznokat képes elvenni a földtől, még a szükséges minimumot sem tudja biztosítani mindenki számára (9, 353). Sajátos módon veti fel a szerző a városi környezet elszennyeződésének, s különösen a hulladékok hasznosításának mai problémáit: egészségügyi területen a városok csak rothadékot hoznak létre, s szinte egyáltalában nem alakítják át növényi természé, „a városok a vibriók, a baktériumok stb. faunáját teremtik meg” (9, 354).

Az ipar és a mezőgazdaság összehasonlító elemzése a fogyasztás és az alkotás vonalán halad tovább. Csak a földművelés, hangsúlyozza ismételtelen, vesz részt közvetlenül a valóságos emberi élet legfontosabb — vagyis az élelmezési és egészségügyi — problémáinak megoldásában. A manufakturális ipar termékeit viszont Fjodorov idolumoknak nevezi, előállításukat pedig „idolumgyártásnak”. Ilyen idolum és idolumocskák, állítja, a manufakturális ipar minden produktuma: a háztartási holmi, kacat, s különösen a ruházat — ez „a természetes takaró tökéletlen hasonmása, ... ulandó öltözékünk, azaz a test mulandó ... felhőcskéi” (9, 416). (Zárójelben jegyezzük meg, hogy Fjodorov mégsem abszolút „urbanizációellenes”, nem kevés megfontolással található nála a városoknak mint tudományos centrumoknak a szerepéről. Ezt a témát azonban szándékosan nem érintjük.)

Említsük meg N. Fjodorovnak még egy, a „dologiasság”-ra vonatkozó általánosítását. Természetesen, maga ez a fogalom nem fordul elő a szerzőnél, de értelmét ragyogóan felfogta. Őva az oroszokat „a dolgokból való idolumgyártástól”, ami annyira elterjedt a kapitalista Angliában és Franciaországban, Fjodorov abból indul ki, hogy ebben segítségükre lehet az ember dolgokhoz való igazi viszonyának létrehozása. Ennek lényege a következő: a dolgokhoz való ragaszkodás olyan szituációhoz vezet, amelyben „nem az ember birtokolja a tárgyat, hanem a tárgy uralkodik az ember előtt, megfosztja szabadságától, vizályt szít az emberek között” (9, 417).

Vonjunk le néhány következtetést!

N. Fjodorov filozófiája rendkívül heterogén, több réteg és sok homályos részlet található benne. Ez különféle interpretációkhoz vezethet. Az értelmes lények feltámasztására és halhatatlanságára vonatkozó kozmikus elgondolásai elriaszthatják az olvasót elvonnt utópizmusukkal, sőt fantasztikumukkal. Azonban, amint mondani szokás; a gondolkodó nagy tévedései nem homályosíthatják el azokat az értékeket, amelyeket munkássága során kidolgozott. Ezek az értékek akarva vagy akaratlanul impulzust adhatnak realistább tanításokban való folytatásukhoz. Emellett ezek némelyikét aktuálissá teszi napjainkban magának az életnek a menete.

1. A természet szabályozására való felhívás, amint többször említettük már, áthatja Fjodorov egész filozófiai koncepcióját. Ez érinti az éghajlat befolyásolását, az elemi csapások megelőzését, új energiafajták alkalmazását, a tökéletesebb organizmus biológiai alapon történő kifejlesztését („szövettenyésztet”). Fjodorov sajátos nézeteket fejt ki az emberi technikának, mint valami ideiglenesnek, átmenetinek a felhasználásáról, a „dologi” technikát tartva szem előtt. Utópiája új energetikai eszközöket lát előre az emberek és a más világok kapcsolatában, a kozmikus sugár-

zás alkalmazását. A filozófus véleményében néhány mozzanatot realizztikusnak kell tekinteni. Ezek a Föld kozmikus kapcsolatairól, a kozmikus objektumok kölcsönös függőségéről, a kozmikus anyag titkának megismerhetőségéről, a kozmikus expanzió lehetőségéről szóló gondolatai.

2. Ha párhuzamot vonunk a humanista világszemlélet területén folyó mai kutatásokkal, nem lehet mellőzni Fjodorov azon gondolatát, hogy a tudomány legfőbb célja nem a minden lehetséges dolgok körültekintés nélküli biztosítása az emberiség számára, hanem — állítja a szerző — az emberek létének biztosítása „a természettel együttműködve”. Látható, hogy itt helyénvaló az analógia a társadalom és a természet viszonyának azon megközelítésével, amelyet most a „koevolúció” fogalma fejez ki.

3. Alapjaiban humanisztikus az emberek felhívása az egyesülésre, „az emberi ség kialakítására”. A szerző úgy véli, hogy e folyamatban a legfontosabb a közös ügy megléte, amely körül egyesülnek az emberek. Minthogy azonban kevésbé tájékozódott az emberek közötti szociális-politikai konfliktusok okai iránt, s teljesen ignorálta azokat a reális progresszív folyamatokat, amelyek a 19. század végén a világban végbementek, Fjodorov csupán egyetlen negatív tendenciát lát meg, amellyel azután az emberiség az I. világháborúban találkozott. Ha az emberiség nem egyesül a „közös ügy” körül (azaz, ha nem szervezi át szükségleteit és érdekeit), akkor a haladás utolsó szava a „szcientista csata” lesz, mint „a természetismeret alkalmazása és mint az idegenség legfőbb megnyilvánulása” (9, 204). A tudomány emberellenes alkalmazása az emberek kölcsönös megsemmisítése céljából — ez a szerző egyik ma is aktuális figyelmeztetése, bár ezt, ismételjük, absztrakt-teoretikus formában teszi meg.

4. Fjodorov a „dolog” fogalmát igen széles értelemben használja. Ez nem csupán az ember mindennapi életében fellelhető „idolumokat” jelenti. „Dolog”-nak tekint minden olyan objektumot, amelyet kiszakítottak a sokszínű élet általános vázából, s amelyet nem hat át az újjáalkotás és a tökéletesítés iránti (általános-emberi) érdek és törekvés. „Az ügyről való gondolkodás”, ahogyan saját filozófiáját nevezi, szó szerint át van itatva az egyetemes szolidaritásról és kollektívizmusról, minden emberi lény halhatatlanságáról, a kozmosz sokféle világában levő értelmes életről, valamint az arról szóló humanista eszmével, hogy az értelem, az érzés és az akarat képes a tárgyi világ kifürkészhetetlen titkaiba behatolni.

Nem a fogyasztás és a pusztítás, hanem az alkotás és az újjáteremtés — ez Fjodorov azon eszméje, amely az általános-emberi értékeket gazdagítja.

A főiskolák társadalomtudományi tanszékeinek országos értekezletén felszólalva, M. Sz. Gorbacsov megjegyezte, hogy a világnézet nem pusztán a világról szóló általános nézetek összessége, hanem egyidejűleg magába foglalja a tudatosult osztály-érdekeket és -ideálokat, a jogi és erkölcsi normákat, a szociális prioritásokat és a humanista értékeket is (12, 11). A humanista értékek fejlesztését ma elősegíti azon termékeny eszmékkel történő megismerkedés, amelyet az orosz filozófiai gondolkodás halmozott fel a múltban.

IRODALOM

1. Mojszejev N. N., Frolov I. T.: A magasszintű érintkezés. „Voproszi Filozofii”, 1984. 9.
2. Mojszejev N. N.: Tudomány, globális modellek és az emberiség perspektívái. In: „Az ökológiai ismeret horizontjai” kötet. Moszkva 1986.
3. Batiscejev G. Sz.: A dialektika a globális ökológiai helyzet előtt. In: „A társadalom és a természet kölcsönhatása” kötet. Moszkva, 1986.

4. *Ogurcov A. P.*: Az ökológiai tudás: eredete és sajátosságai. In: „Ökológia és kultúra. Metodológiai szempontok” kötet. Sztavropol, 1982.
5. „Voproszi Filozofii”, 1982. 12.
6. A filozófia története a Szovjetunióban. 4. kötet. Moszkva 1971.
7. „Filozsofszkije nauki”, 1981. 4.
8. *Pazilova V. P.*: N. F. Fjodorov vallásfilozófiai tanításának kritikai elemzése. Moszkva 1985.
9. *Fjodorov N. F.*: Művei. Moszkva 1982.
10. *Vernadskij V. I.*: Biogeokémiai jegyzetek (1922—1932). Moszkva—Leningrád, 1940.
11. *Neszmeejanova A. N.*, *Belikov V. M.*: A jövő tápláléka. Moszkva 1985.
12. Az SZKP XXVII. Kongresszusa és a társadalomtudományi tanszékek feladatai. Moszkva 1987.

T. A. Tarasenko

ИДЕИ РУССКОГО ФИЛОСОФА Н. Ф. ФЕДОРОВА КАК ПРЕДПОСЫЛКИ К ПОНИМАНИЮ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Данная статья знакомит читателя со взглядами Н. Ф. Федорова, философа религиозно-мистического направления второй половины прошлого столетия, который в Венгрии, можно сказать, совсем неизвестен, да и в Советском Союзе его «открыли» лишь в последние годы. Автор работы не довольствуется лишь изложением взглядов Н. Ф. Федорова, а дает их глубокий анализ. В ходе этого исследования показывается, что в системе идей Н. Ф. Федорова можно найти несколько между собой взаимосвязанных слоев (например, историко-религиозный, философско-теологический, социологический, этический, экологический и др.). Особенно детально анализируются взгляды, относящиеся к последним слоям, и в наши дни, кажется, имеющие актуальность. Основное стремление автора — высвободить из религиозно-мистической оболочки и в настоящее время ценные, гуманистические мысли. Автор делает ссылки на мыслителей XX века (О. Леопольд, А. Швайццер, К. Е. Циолковский, В. И. Вернадский), с учением которых роднятся идеи Н. Ф. Федорова. Далее, в работе раскрывается влияние взглядов Федорова на духовную жизнь, показываются их восприятие и оценка в современной советской философской литературе.

T. A. Tarasenko

IDEAS OF N. F. FEDOROV, RUSSIAN PHILOSOPHER, AS PRESUPPOSITIONS FOR THE UNDERSTANDING OF A FEW PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL CULTURE

The essay makes us acquainted with the views of N. F. Fedorov, a mystico-religious philosopher, who lived in the second part of last century and who is practically unknown in Hungary and only recently „discovered” even in the Soviet Union. The author is not content with the exposition of Fedorov's views but she offers their detailed analysis as well. In the course of this she demonstrates that in Fedorov's body of thoughts there are many layers (such as history of religion, philosophy, theology, sociology, ethics and ecology etc.), each one in close connection with the rest. Especially detailed is the analysis concerning ecology, for his views seem to be actual even in our days. The author's fundamental endeavour is to pick out the valuable and humanist thoughts from its mystico-religious cover. Those 20th-century thinkers (O. Leopold, A. Schweitzer, K. E. Ciolkovsky, V. I. Vernadsky) are also alluded to, whose teaching has affinities with Fedorov's views. The influence of Fedorov's views upon Russian spiritual life is disclosed and, furthermore, the reception and judgement of these views in contemporary Soviet philosophical literature is displayed as well.

